

„DO SLUŽEB LIDU!“

HISTORICKÉ DĚDICTVÍ JAKO SOUČÁST

IDEÁLU „SOCIALISTICKÉHO MĚSTA“

V OBDOBÍ PADESÁTÝCH LET

Michal Kurz

„V každé revoluci, ať už se týká politických a sociálních záležitostí nebo umění či literatury, vždycky působí dvě tendence: jednak vůle ke zcela novému, přičemž se příkře zdůrazňuje protiklad k dosud platnému, ale také požadavek návaznosti, požadavek ospravedlňující tradice. Revoluce tedy není ve všem nová, navrácí se k tomu, proti čemu se dohasínající epocha prohřešovala.“¹

Victor Klemperer

1 Úvod

Integrovaná součást socialistického modernizačního projektu v poválečném Československu i dalších státech středovýchodní Evropy představovala již od prvních let jeho fungování proměna měst. Zejména v počátečním stalinistickém období se fyzická i symbolická transformace jejich prostoru stala politicky nanejvýš významnou aktivitou, jež měla rozhodujícím způsobem napomoci úspěšnému zformování identity, návyků i estetického cítění kýženého „nového člověka“.² Oficiálně deklarovaným cílem těchto procesů se stala vize „socialistického města“. Ponechme stranou podrobnější rozbor jejich ideových zdrojů a východisek, který by nás snadno zavedl do širších proudů evropského utopického myšlení.³ Konstatujme pouze, že její pev-

¹ KLEMPERER, Victor: *Jazyk Třetí říše – LTI: poznámky filologovy*. Jinočany 2003, s. 82–83.

² Zejména doboví žurnalisté často zdůrazňovali, že „noví [uvědomělejší, odolnější] lidé socialismu rostou na staveništích“ velkých projektů či brigádnických akcí. Pro obecnější rámec srov. FRITZSCHE, Peter – HELLBECK, Jochen: *Nový člověk stalinistického Ruska a nacistického Německa*. In: GEYER, Michael – FITZPATRICK, Sheila (eds.): *Za obzor totalitarismu. Srovnání stalinismu a nacismu*. Praha 2012, s. 404–458.

³ MAREK, Michaela: *Die Idealstadt im Realsozialismus. Versuch zu den Traditionen ihrer Notwendigkeit*. In: BRENNER, Christiane – HEUMOS, Peter (eds.): *Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung. Tschechoslowakei, Polen, Ungarn und DDR 1948–1968*. München 2005, s. 425–480.

nější zformulování lze spojit s prostředím Sovětského svazu dvacátých let, a že v průběhu dvacátých až osmdesátých let procházela tato vize v kontextu SSSR i jeho pozdějších satelitů proměnlivým vývojem, během něhož byla hojně propagována a politicky instrumentalizována, ne vždy však také precizněji definována. Následující odstavce jsou zamýšleny jako příspěvek k obecnějšímu tázání po vnitřní povaze ideálu „socialistického města“ v časovém a místním kontextu stalinistického Československa. Svou pozornost v nich přitom cíleně zaměřím pouze na jeden z motivů, které lze v této souvislosti v dobovém diskursu sledovat: zájem o „historické dědictví“.

Otázka historických tradic a památek se může na první pohled jevit jako zcela mimoběžná s budovatelským étosem padesátých let. „My stavíme, stavíme nový svět. – A nikým si nedáme překážet. – Dnes je heslo mládí, – stále jenom vpřed.“⁴ Sloka populární masové písně skladatele Jiřího Pauera z roku 1949 se zdá ilustrovat povahu a zaměření socialistického projektu více než přiléhavě: prostřednictvím ustálených obrazů mládí, produktivity a dynamicky revolučního pohybu kupředu.⁵ Rétorika politických reprezentantů a médií skutečně operovala primárně s perspektivou budoucnosti a schématem vzestupného, komunistickým modelem společnosti završeného vývoje.

Realizace vytčených ambiciózních cílů, včetně vize „socialistického města“, však ve většině případů plakátovitou přímočarost budovatelských verzí postrádala, neboť při ní bylo nutné zohledňovat řadu praktických limitů (možnosti ekonomiky či dobovou úroveň stavebních technologií) včetně toho nejzákladnějšího: „Socialistická města“ padesátých let nevznikala až na výjimky formou nových založení, nýbrž v naprosté většině případů různou mírou re-konstrukce, přestavby či překódování sídel stávajících. V československém kontextu je tato skutečnost o to markantnější, že zdejší sídelní struktura byla oproti sousedním státům jen slabě poškozena důsledky druhé světové války.⁶ Zčásti nebo zcela dochované historické soubory a objekty nebylo možné ignorovat tím spíše, že v důsledku rozsáhlých majetkoprávních změn poválečných let (konfiskace, znárodnění, likvidace soukromého sekto-

⁴ HAVLÍČEK, Ilja (ed.): *Písně budovatelů. České a sovětské masové písně v snadné úpravě*. Praha 1953, s. 13.

⁵ Srov. MACURA, Vladimír: *Šťastný věk. Symboly, emblémy a mýty 1948–1989*. Praha 1992, s. 8–18.

⁶ „Domy staré tři nebo čtyři století, obydlené dnešními lidmi, jsou v našich historických jádrech měst běžným zjevem. Minulost stará až jedno tisíciletí promítá se tímto lidským dílem do současnosti, vytváří podstatnou část našeho životního prostředí, ovlivňuje naše nálad, dojmy a způsob života svými materiálními a dochovanými kulturními hodnotami.“ LORENC, Vilém – NOVÝ, Otakar: *K socialistické rekonstrukci historických měst*. Výtvarná práce, 4, 1955, č. 18, s. 3.

ru) se majitelem, správcem či přinejmenším jediným subjektem schopným zajistit jejich údržbu stal právě stát.

Mezi vizuální ikony „socialistické“ modernizace padesátých let máme tendenci řadit především komplexy nových sídlišť či celých měst, výstavné magistrály, reprezentativní budovy a věžové dominanty v historizujících formách.⁷ Stejně zásadní pozici však vedle těchto novostaveb zaujímaly i neméně početné, paralelně probíhající a propagované rekonstrukce a úpravy význačných historických objektů a urbanistických celků (které si dnes naopak s obdobím stalinismu spojuje jen málokdo). Souběžně s výstavbou monumentálního Stalinova pomníku na Letné vyrůstala v Praze první polovina padesátých let také rekonstruovaná Betlémská kaple; obraz „nové Varšavy“ určovaly v téže době stejnou měrou výškový Palác vědy a kultury i obnovované Staré Město; v centru Východního Berlína směřovaly investiční prostředky jak do výstavby „první socialistické třídy“ Stalinallee (dnešní Karl-Marx-Allee), tak do rekonstrukce historické budovy Státní opery na bulváru Unter den Linden. Tyto a další státem iniciované a financované projekty dokládají, že historicko-památkové dědictví měst nebylo zdaleka pouze vytlačováno do pozice trpně ignorovaného či jednostranně negovaného jevu. Lépe než zmíněné Pauerovy verše by „pokrokovou linií“ (nejen) československého stalinismu mohl v tomto směru vystihovat výrok architekta a teoretika Karla Honzíka z roku 1954: „Naše cesta tedy bude: k tradici zpět a s tradicí vpřed.“⁸

Rozkročení mezi minulostí (tradicí) a budoucností (socialismem) nepředstavovalo v průběhu padesátých let absurdní paradox či stav existující „režimu navzdory“, nýbrž mnohem spíše svébytný a funkční synkretismus v rámci jednoho a téhož – stalinskou ideologií podmíněného – modernizačního procesu. Základní funkce, které byly široké a zdánlivě apolitické kategorie „historického dědictví“ v dobovém kontextu modernizovaných měst připisovány, se ve svém příspěvku pokusím přiblížit ve třech vzájemně úzce provázaných tematických okruzích. V kontextu marx-leninské doktríny a politiky dějin by měla vyniknout funkce **legitimizační**, v kontextu soudobé architektonické tvorby funkce **normativní** a konečně v souvislosti s památkovou péčí funkce **výchovná**. Toto rámcové rozdělení zároveň nepřímou reflektuje i tři skupiny dobových aktérů, kteří pomáhali utopickou vizi

⁷ Z nejikoničtějších architektonických a urbanistických realizací jmenujme ve středoevropském kontextu alespoň města Havířov, Eisenhüttenstadt, Nowou Hutu či Novou Dubnicu, magistrály Karl-Marx-Allee (Berlín) a Marszałkowska (Varšava) či věžové objekty Paláce vědy a kultury (Varšava) a hotelu International (Praha).

⁸ Honzík, Karel: *O národní architektonické prostředí*. Literární noviny, č. 17, 24. 4. 1954, s. 3.

„socialistického města“ zásadní měrou utvářet: politiky, architektky a památkáře.

2 „Historické dědictví“ jako nástroj legitimizace

Snahy o legitimizaci moci můžeme označit za základní důvod instrumentalizace minulosti. Soudobé mocenské nároky jsou vždy retrospektivně ospravedlňovány a „posvěcovány“ za pomoci konstruované kontinuity mezi přítomností (potažmo budoucností) a minulostí.⁹ Realizaci tohoto spojení, resp. zpřítomnění hodnot, které nově se ustavující autorita pokládá za relevantní a vsazuje do nových kontextů, zajišťují konkrétní tradice. S odkazem na klasické teze Erica Hobsbawma není třeba obšírněji připomínat, že jakkoli je význam tradic opíráno o jejich deklarovanou („přirozenou“) starobylost a nadčasovost, mají ve skutečnosti selektivní a konstruova(tel)nou povahu, jsou průběžně re-kontextualizovány a re-interpretovány.¹⁰

Legitimizační snahy KSČ opřené o prvky národně-historického narativu mají svůj počátek v pozdně válečném a zejména bezprostředně poválečném období. Navzdory svému explicitně internacionálnímu nároku se idea komunismu, resp. marx-leninská politická doktrína po roce 1945 ve středoevropském prostoru výrazněji než kdy předtím prolнула s celospolečensky silně rezonující národní otázkou a představitelé jednotlivých komunistických stran se ve snaze získat širší podporu a důvěru v řadách obyvatelstva začali oproti dřívější razantní rétorice třídního boje a „diktatury proletariátu“ zásadní měrou prezentovat jako státotvorné, vlastenecké a národní síly.¹¹ Svou legitimitu odvozovanou primárně – v duchu historického materialismu – z obecných zákonitostí dějin proto paralelně posilovali symbolickým ukotvováním v kontextu re-konstruovaných domácích tradic.¹² Jak ještě opakovaně

⁹ Obdobným způsobem pak snahy o delegitimizaci využívají poukaz na diskontinuitu, tj. vyřazení daného fenoménu z tradiční (pozitivní) posloupnosti.

¹⁰ Srov. HOBSBAWM, Eric: *Introduction. Inventing Traditions*. In: HOBSBAWM, Eric – RANGER, Terence (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge – New York 1983, s. 1–14.

¹¹ Roli v procesu této změny sehrával jak zásadní nárůst nacionalistických prvků a symboliky v oficiální doktríně SSSR během třicátých let a zejména „Velké vlastenecké války“, tak i přirozené posílení národního cítění v rámci domácího komunistického protinacistického odboje. HOBSBAWM, Eric: *Národy a nacionalismus od roku 1780. Program, mýtus, realita*. Brno 2000, s. 141–143. Srov. REIMAN, Pavel: *Komunisté a národnostní otázka*. Praha 1949, s. 5–6. Rozporný vztah mezi socialismem a nacionalismem je nicméně implicitně obsažen již v „zakladatelských“ dílech Karla Marxe a Friedricha Engelse.

¹² Srov. KOPEČEK, Michal: *Ve službách dějin, ve jménu národa. Historie jako součást legitimizace komunistických režimů ve střední Evropě v letech 1948–1950*. Soudobé dějiny, 8, 2001, č. 1, s. 23–43.

zmíníme, tato taktika vzájemného provazování socialistického s národním (nacionalistickým i patriotickým), plynule rozvíjená po celé období stalini-smu, nemusela nijak vážněji kolidovat s oficiální sovětskou doktrínou, ale naopak spíše usnadňovat implementaci stalinské ideologie v místních pomě-rech jednotlivých satelitů.¹³

Marx-leninské pojetí historického vývoje jako vzestupné linie jednot-livých stále pokrokovějších „společensko-ekonomických formací“ i teze o umění coby nadstavbě vždy odrážející sociální realitu doby nevyhnutelně nastolovaly otázku po způsobu vyrovnání se s hmotnými i symbolickými po-zůstatky předcházejících období. Kulturní vývoj v Sovětském svazu přine-sl v tomto směru po roce 1917 vlnu revolučního ikonoklasmu i vznik škály avantgardních proudů usilujících o vytvoření zcela nového „socialistického“ umění, jež by se demonstrativně a důsledně odstříhlo od dosavadního vývo-je. Nejvyšší představitel strany a státu (V. I. Lenin, L. Trockij, A. Lunačarskij) však vůči otázce „kulturního dědictví“ udržovali od počátku zřetelně vstříc-nější postoj provázený úvahami o možnostech jeho ideologické instrumen-talizace.¹⁴ Sovětský i východoevropský stalinismus pak tyto úvahy rozvinul a učinil z této významově široké kategorie programovou součást své kulturní politiky.¹⁵

Základním argumentem ospravedlňujícím pozitivní ocenění a využití historického dědictví v kontextu nového socialistického řádu se stal Leninem formulovaný dialektický princip „dvou kultur“. Podle něj bylo možné v rám-ci každé národní kultury minulosti rozlišit dva paralelně existující proudy: „reakční“ kulturu vládnoucích vykořisťovatelských tříd a „pokrokovou“ kul-turu vývojově progresivních vrstev (jejíž ideály dokázali ve svých dílech re-flektovat nejlepší umělci dané doby).¹⁶ Aniž by popírala třídní podmíněnost kultury a umění, otevírala tato ideologická konstrukce možnost přivlastnit pro potřeby komunistické politiky takřka libovolné dílo, osobnost či obdo-

¹³ Používání a rozvíjení tradičních „národních“ motivů a stereotypů nebylo v kulturní politice států formujícího se východního bloku přerušeno ani nuceným opouštěním „národních cest k socialismu“ ve prospěch důslednější stalinizace po roce 1947, které provázela série prop-agandistických kampaní a procesů s „buržoazními nacionalisty“. Srov. KOPEČEK, Michal: *Čeští komunističtí intelektuálové a „národní cesta k socialismu“*. Zdeněk Nejedlý a Karel Kosík 1945–1968. Soudobé dějiny, 23, 2016, č. 1–2, s. 77–117.

¹⁴ *Lenin o kultuře a umění*. Praha 1958; LUNAČARSKIJ, Anatolij: *Stati o umění. Estetika, kulturní politika, teorie literatury*. Praha 1975.

¹⁵ K tématu instrumentalizace kulturního dědictví v sovětském prostředí velmi inspirativně GROYS, Boris: *Gesamtkunstwerk Stalin. Rozpolcená kultura v Sovětském svazu; Komunistické postskriptum*. Praha 2010.

¹⁶ LENIN, Vladimír Iljič: *Kritické poznámky k národnostní otázce*. In: Týž: *O právu národů na sebeurčení*. Praha 1954, s. 11 [stať poprvé vydána roku 1913].

bí dosavadního historického vývoje. „My bolševici nezavrhuje me kulturní dědictví,“ deklaroval roku 1948 přední sovětský kulturní ideolog Andrej Ždanov. „Naopak si kriticky osvojujeme kulturní odkaz všech národů a dob, a vybíráme si z něj to, co může lidi pracující v sovětské společnosti inspirovat k větším výkonům ve sféře výroby, vědy a kultury.“¹⁷ V obdobném duchu formuloval o rok později svůj projev k zahájení tzv. jiráskovské akce Klement Gottwald: „Náš vztah k národní minulosti je velmi živý a chceme se z ní mnoho učit. Avšak jde o to, orientovat se na ta dějinná období, kdy náš národ šel vpřed, orientovat se na pokrokové, osvobozené tradice našeho národa a kultury.“¹⁸ Princip „dvou kultur“ umožňoval v konkrétních případech překročit úzce třídní náhled na památky a pozitivně ocenit a využít i objekty spojené svým vznikem a funkcí s „reakčními“ vrstvami církve, šlechty či buržoazie (zámky, paláce, měšťanské domy), nejčastěji s poukazem na jejich „skutečného“ stavebníka, neboť „umělecké hodnoty sloužily sice jiným třídám, ale byly vytvořeny jediné tvůrčí genialitou prostého, vykořisťovaného lidu.“¹⁹

Materialistický výklad dějin jako vzestupného pohybu nevyhnutelně spějícího k nejvyššímu stadiu komunismu a poháněného třídními boji antagonistických sil „pokroku“ a „reakce“ vytvářel možnost konstruovat ze selektivně vybíraných směrů, osobností a hmotných i symbolických artefaktů chronologickou řadu „pokrokových tradic“ procházející napříč staletími až do současnosti. Za pomoci hojně užívaného a významově širokého pojmu historického či národního „dědictví“ (jenž sám o sobě implikuje představu minulosti jako určitého typu majetku, s nímž lze volně disponovat) pak představitelé komunistického režimu zaujali symbolicky prestižní pozici završitelů této domněle zákonité dějinné posloupnosti, oprávněných dědiců, ochránců a vykladačů „všeho nejlepšího“ z domácí, potažmo světové kultury.²⁰ Nezbytnou součás-

¹⁷ ŽDANOV, Andrej Alexandrovič: *Ulučit rabotu tvorčeskich sojuzov*. Iskusstvo, 1948, č. 6, s. 6, cit. dle: GROYS, Boris: *Gesamtkunstwerk Stalin*, s. 62.

¹⁸ Klement Gottwald o Jiráskovi. [Praha] 1951, s. 8.

¹⁹ Ing. GAROL: *Památkářství nedílnou součástí dnešního budování* (dále jen *Památkářství*). Za starou Prahu. Věstník pro ochranu památek, 26, 1951, č. 1, s. 4. Tento způsob argumentace (tvůrcem historických památek je „lid“) přitom v praxi účelově užívali jak političtí představitelé při zdůraznění velkorysosti socialistického státu pečujícího i o památky zděděné po „nepřátelských třídách“, tak pracovníci památkové péče usilující o rozšíření státní ochrany na co největší počet historicky cenných objektů. Srov. *Slavnostní publikace vydaná u příležitosti Výstavy státní památkové péče ve státním zámku v Pardubicích* (dále jen *Slavnostní publikace*). Pardubice 1952, s. 5 (projev ministra dopravy Antonína Pospíšila). Srov. KOSTKA, Jiří – PETR, František: *Městské památkové rezervace v Čechách a na Moravě*. Praha 1955, s. 24.

²⁰ Samotný pojem „dědictví“ (ve východoněmeckém, resp. polském kontextu byly v období stalinismu obdobně a neméně hojnou měrou užívány termíny „das [Kultur]Erbe“, resp. „dzie-

tí tohoto pozitivního sebeobrazu se staly paralelně konstruované negativní stereotypy soudobého „kosmopolitního“ Západu i dřívějších, v rámci lidové demokratických zemí překonaných společenských řádů, jejichž elity měly k otázkám kultury a umění zaujímat – optikou dobové propagandy – výhradně přezíravý či ekonomicky vypočítavý postoj. „Buržoasie rozházela kulturní dědictví, naši povinností je pečlivě je sebrat, prozkoumat, a až si je osvojíme, jít dále kupředu,“ charakterizoval tuto pozici na I. sjezdu sovětských spisovatelů roku 1934 Andrej Ždanov.²¹ Socialistická přítomnost dokazovala svou vývojovou vyspělost uvědomělou reflexí hodnotných prvků minulosti.

Výběr konkrétních tradic, motivů a jejich spojování do podoby legitimizačního narativu probíhal v jednotlivých lidové demokratických státech s různým úspěchem a intenzitou.²² V československém, resp. českém kontextu získala tato snaha patrně nejucelenější podobu využitím konceptu zformulovaného již roku 1946 Zdenkem Nejedlým v přednášce pro pražskou Socialistickou akademii.²³ Komunisté byli v jeho podání coby „dědici velikých tradic českého národa“ obratně vřazeni do vžitého (v jádru obrozeneckého) příběhu národních dějin, v němž byla pokroková úloha přisouzena periodám husitství a národního obrození; negativní protipól vytvářelo období barokního absolutismu 17. a 18. století, z něhož pozitivně vystupoval pouze fenomén protestních lidových hnutí. Příznačným a s důsledně marxistickým náhledem na dějiny ne zcela kompatibilním prvkem celého konceptu bylo úzké významové propojování historických kategorií národa a lidu.²⁴

Toto až naivně přímočaré, přesto (či spíše právě proto) velmi úspěšné interpretací schéma zaujalo v legitimizační strategii KSČ centrální a oficiálně

dzictwo“) zde můžeme spolu s kulturní historičkou Ulrike Langbein vnímat jako „Produkt einer Kulturtechnik, die auf Kontinuierung durch Bewahrung und Tradierung zielt, zugleich Ausdruck für Übernommenes, Hinterlassenes, Überdauerndes.“ LANGBEIN, Ulrike: *Erbe*. In: PETHES, Nikolas – RUCHATZ, Jens (eds.): *Gedächtnis und Erinnerung. Ein interdisziplinäres Lexikon*. Reinbek bei Hamburg 2001, s. 147.

²¹ ŽDANOV, Andrej Alexandrovič: *O nejpokrokovější literatuře světa. Řeč na I. všesvazovém sjezdu spisovatelů r. 1934*. In: Týž: *O umění*. Praha 1949, s. 18.

²² K situaci v Polsku podrobně ZAREMBA, Marcin: *Im Nationalen Gewande. Strategien Kommunistischer Herrschaftslegitimation in Polen 1944–1980*. Osnabrück 2011. K situaci v NDR např. ZIMMERING, Raina: *Mythen in der Politik der DDR. Ein Beitrag zur Erforschung politischer Mythen*. Opladen 2000.

²³ NEJEDLÝ, Zdeněk: *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa* (dále jen *Komunisté*). Praha [1946]. Pohled na nejedlovský výklad dějin v širším kontextu historiografií ČSR, NDR a Polska nabídl GÓRNY, Maciej: *Przedzie wszystkim ma być naród. Marksistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*. Warszawa 2007.

²⁴ „Vždy bylo, jest a bude, že jediným zdravým kořenem lidské společenosti je lid a to lid jako společenská i organizační jednotka, jako celek, jako národ. Není proto nenárodního lidu a není pravé kultury mimo národ.“ Výtvarné umění, 2, 1951–1952, č. 7–8.

nezpochybňovanou úlohu, neboť stalinské politické vizi (odvozené primárně ze sovětského vzoru) zajišťovalo klíčovou symbolickou oporu v domácím národně-historickém vědomí.²⁵ Jeho odraz můžeme do jisté míry sledovat i v materiální rovině konkrétních historických památek. Sám Nejedlý uplatnil z pozice ministra školství a oficiálního garanta výkladu domácích dějin své preference při iniciování a doзору několika reprezentativních projektů. Šlo zejména o specifický, výsostně politický akt obnovy pražské Betlémské kaple, kterou vláda schválila 30. července 1948 na základě jeho návrhu,²⁶ Muzeum Aloise Jiráska otevřené 2. září 1951 v interiérech zrekonstruovaného letohrádku Hvězda²⁷ a expozici Památníku národního písemnictví v nákladně obnoveném Strahovském klášteře (1950–1953).²⁸ Mimo metropoli posílilo ideové vyzdvížení husitství a národního obrození zejména symbolický status Tábora a „Jiráskovy a Smetanovy“ Litomyšle (jinak též Nejedlého rodiště), jejichž zařazení mezi státem chráněné památkové rezervace v roce 1950 tak nemuselo být nesené pouze odborným oceněním jejich nesporných stavebně historických hodnot.²⁹

Univerzálně použitelným vodítkem pro hodnocení jednotlivých domácích památek a rozhodování o jejich dalším osudu se nicméně Nejedlého primárně historický narativ nestal, neboť jeho důslednější aplikace v uměleckohistorické sféře narážela na zásadní interpretační obtíže. Tolik vyzdvihované husitství mohlo být v kontextu vývoje domácí architektury vzhledem

²⁵ Jak konstatuje Kamil Činátl, „Nejedlého ideologická narace výrazně napomohla tomu, že byl „exotický“ bolševismus přijat jako něco bytostně českého“. ČINÁTL, Kamil: *Dějiny a vyprávění. Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*. Praha 2011, s. 303.

²⁶ Nejedlý následně stanul v čele *Komitétu pro obnovení Betlémské kaple*, který akci mezi lety 1949–1954 řídil, a u příležitosti jejího předání veřejnosti (5. července 1954) pronesl slavnostní projev – srov. NEJEDLÝ, Zdeněk: *Husův Betlem a náš dnešek* (dále jen *Husův Betlem*). Praha 1954. Ještě jako ministr Gottwaldových vlád se od roku 1946 zásadním způsobem angažoval také při započatí rekonstrukčních prací v areálu s Husem spjatého Karolina.

²⁷ Založení muzea inicioval Nejedlý v rámci Gottwaldem vyhlášené jiráskovské akce (1948), vytvořil jeho celkovou koncepci a osobně dohlížel na průběh rekonstrukčních i instalačních prací.

²⁸ Ideové ladění strahovské expozice bylo podle předsedy výstavní komise Vojtěcha Pavlásky vědomě koncipováno „v duchu velikého díla Zdenka Nejedlého, hodnotícího naši národní kulturu v celém jejím vývoji i šíři, a ukazujícího jí správnou cestu do budoucnosti“. *Památník národního písemnictví na Strahově. Katalog*. Praha 1953, s. 19.

²⁹ Litomyšl byla spojena rovněž s otevřením prvního uceleně zpřístupněného státního zámku ČSR; instalace interiéru byla provedena na Nejedlého přání u příležitosti oslav 125. výročí narození Bedřicha Smetany a slavnostně otevřena na počátku festivalu Smetanova Litomyšl (4.–6. června 1949) za ministrovy osobní účasti. Srov. UHLÍKOVÁ, Kristina: *Národní kulturní komise 1947–1951*. Praha 2004, s. 194.

ke svému destruktivnímu charakteru jen stěží výrazněji oceněno.³⁰ Naopak slohové etapy renesance a baroka, které Nejedlý chladně přecházel coby „typicky buržoasní [16.] století“ ignorované českou lidovou tradicí a pro národ neblahou „dobu temna“, určily zcela zásadní měrou podobu většiny českých měst a zanechaly v nich desítky cenných objektů.³¹ Cestu k jejich oficiálnímu ocenění a ideovému „ospravedlnění“ tak museli mnozí architekti a památkáři hledat za použití účelových tvrzení popisujících „období naší pozdní gotiky, české i slovenské renesance jako důsledky lidové sociální, národní, husitské revoluce“.³²

Jednoznačnějším vyjádřením preferencí nových mocenských elit se na počátku padesátých let stalo vytvoření zcela nové typologické kategorie zahrnující „památky na počátky a vývoj dělnického hnutí a socialismu“, která byla symbolicky nadřazena ostatním tradičním skupinám (hrady a zámky, církevní objekty, městské rezervace, lidové stavby). Na jejich vyhledávání, dokumentaci a údržbě spolupracovaly orgány státní památkové péče s Ústavem dějin KSČ, takže ideologická kritéria zde byla zavedena nadřazována uměleckohistorickým. Hranice této množiny byly nicméně zároveň nastaveny velmi pružně a široce, neboť mohla pojmout „i takové stavební památky, jimž ušlechtilá architektura [...] schopná přijmout do sebe nové umělecké hodnoty, dává oprávnění stát se stánkem pro expozice dokumentující pokrokové a revoluční tradice našeho lidu“.³³ Na základě podobných kritérií se pak do prestižní kategorie mohly dostat i objekty tématice dělnického hnutí notně vzdálené jako někdejší Pražská městská spořitelna v Rytířské ulici (adaptovaná v letech 1953–1954 na Muzeum Klementa Gottwalda) nebo Lobkovický palác Pražského hradu (v němž byla od roku 1952 umístěna výstavka darů prezidentovi).

Popsaný ideologický rámec, do něhož byly historické památky v pouňorovém období zasazovány, působil na jejich reálnou existenci silně ambivalentním způsobem. Přestože autoři mnohých oficiálních prohlášení vytvářeli dojem, že teprve nový politický řád vnesl do této oblasti oproti dosavadnímu stavu „zákonitost, cílevědomost a plán podložený vědeckým světovým názorem“, vyznačovala se dobová rozhodovací praxe především nesystematic-

³⁰ Jako „husitské památky“ pak byly označovány a chráněny objekty spojené s tímto obdobím spíše symbolicky než dobou svého vzniku (Karolinum, velká část táborské architektury).

³¹ NEJEDLÝ, Z.: *Komunisté*, s. 11; Týž: *Husův Betlém*, s. 19–20.

³² STARÝ, Oldřich: *Učit se z národního odkazu*. Výtvarné umění, 3, 1953, č. 1, s. 98.

³³ BURIAN, Miroslav: *Památková péče – součást socialistické výstavby našeho státu* (dále jen *Památková péče*). Zprávy památkové péče, 15, 1955, č. 1, s. 3.

kou a nedůslednou selektivností.³⁴ Obecné poučky a citáty sovětských ani domácích autorit nenabízely jednoznačný klíč k určení konkrétních zachovánihodných artefaktů; naopak striktně třídní způsob nazírání umožňoval zejména v regionální praxi ospravedlnit chátrání nebo záměrnou likvidaci takřka jakéhokoli typu památkově potenciálně cenné stavby.³⁵ Rovněž všeobecně deklarovaná kategorie „pokrokového kulturního dědictví“ neměla charakter taxativního výčtu, ale představovala spíše široké vyjednávací pole otevřené po celé období padesátých let (a v ideologicky méně vypjaté podobě i v dalších desetiletích státního socialismu) vzájemnému argumentačnímu „stýkání a potýkání“ různých aktérů z řad politiků a odborných pracovníků na jednotlivých úrovních veřejné správy a památkové péče.

3 „Historické dědictví“ jako norma soudobé tvorby

Vedle cílené legitimizační politiky komunistických elit zvyšovala relevanci historických památek v kontextu stalinistické ideologie rovněž oficiálně propagovaná doktrína tzv. socialistického realismu. Tento dobově frekventovaný, avšak nikdy uceleně nedefinovaný pojem, zformulovaný během třicátých let v kontextu sovětské kulturní politiky a od sklonku čtyřicátých let přenášený i do států východního bloku, označoval na nejobecnější rovině novou marx-leninským světovým názorem poučenou tvůrčí metodu závaznou pro veškeré obory soudobé umělecké činnosti.³⁶ Ve sféře architektury bylo její prosazování opřeno o tezi J. V. Stalina, který roku 1925 charakterizoval kýženou podobu soudobé kultury jako „socialistickou svým obsahem [...] a národní svou formou“.³⁷ Namísto hledání zcela nového specificky

³⁴ BURIAN, Miroslav: *K problematice státní památkové péče*. Zprávy památkové péče, 16, 1956, č. 3, s. 113. Až zákon o státní památkové péči z roku 1958 právně zakotvil praxi centrálního evidenčního soupisu chráněných objektů.

³⁵ Úzce třídní způsob hodnocení zůstal v dobové praxi hojně rozšířen a negativně ovlivňoval zejména osudy sakrálních památek, z jejichž množiny byly konkrétní stavby k rekonstrukci či kulturnímu využití vybírány jen ojediněle. KREJČÍ, Marek: *Ochrana památek v padesátých letech* (dále jen *Ochrana památek*). In: JANOVSKÝ, Igor – KLEINOVÁ, Jana – ŠTRÍTECKÝ, Hynek (eds.): *Věda a technika v Československu v letech 1945–1960*. Praha 2010, s. 104.

³⁶ K socialistickému realismu v kontextu české architektury a umění blíže Sorela. *Česká architektura padesátých let*. Praha 1994; PETIŠKOVÁ, Tereza: *Československý socialistický realismus 1948–1958*. Praha 2002. Též příslušné kapitoly in: PLATOVSKÁ, Marie – ŠVÁCHA, Rostislav (eds.): *Dějiny českého výtvarného umění. V. díl. 1939–1958*. Praha 2005.

³⁷ Stalin tuto „definici“ poprvé zmínil v projevu na schůzi studentů Komunistické univerzity pracujících Východu 18. května 1925 a v obdobné formě zopakoval ještě v politické zprávě přednesené na XVI. sjezdu VKS(b) 27. června 1930. STALIN, Josif Vissarionovič: *Spisy*. Sva-

„proletářského umění“ měla být tvorba v duchu socialistického realismu cíleně opřena o (ideologicky lépe využitelné) prvky z dědictví předchozích historických epoch, což do kontextu dobové architektonické praxe vnášelo povinnost důkladného studia stavebních památek minulosti. Jak v roce 1951 kategoricky prohlásil architekt Jiří Kroha, „socialistická architektura nemůže být založena na jakémkoliv vymýšlení nových tvarů, tj. na individualisticky konstruovaných novotvarech, nýbrž na organickém rozvíjení předcházejícím vývojem tvárněných forem s hlediska marxistického světového názoru“.³⁸ Lapidárněji shrnuli tentýž názor ve stejné době projektanti Dalibor Pešek, Hana Pešková a Jan Skokánek: „Bez navázání na národní tradici v architektuře není socialistické architektury.“³⁹

Jakkoli na první pohled paradoxní rozvíjení nové „socialistické architektury“ na základě starých, tj. historických vzorů vzbuzovalo u mnohých současníků i pozdějších kritiků (včetně nemalé části samotných architektů) odpor a rozčarování, v kontextu výše popsaného teleologického výkladu historického vývoje a pozice komunistů v něm mělo svou jednoznačnou logiku. Podobně jako dějiny společnosti měly ve shodě s marxismem odhalenými „zákonitostmi“ nevyhnutelně směřovat k socialismu, představoval nejvyšší vývojové stadium dějin umění a vyústění jejich progresivních tendencí socialistický realismus. V jeho kontextu proto využití repertoáru tradičních výrazových prvků nebylo projevem zpátečnictví, ale stávalo se naopak vyjádřením vědomí této kontinuity a práva spojit v pomyslné syntéze veškeré výdobytky dosavadního vývoje, o něž se společenský řád socialismu mohl a chtěl opírat.⁴⁰ Na rozdíl od negativně vykreslovaného kapitalistického Západu, který se využití tohoto „dědictví“ ve svém umění vědomě zřekl, v lidově demokratických státech bylo přivlastněno pro potřeby a zájmy širokých mas.⁴¹ Jednotlivé historické motivy a formy navíc neměly být eklekticky

zek 7. 1925. Praha 1952, s. 140; Týž: *Spisy. Svazek 12*. Duben 1929 – červen 1930. Praha 1953, s. 346–347. Srov. GOČÁR, Jiří: *Stalin a metoda socialistického realismu*. Architektura ČSR, 12, 1953, č. 3–4, s. 63.

³⁸ KROHA, Jiří: *Architektura zájmem a majetkem pracujícího lidu*. Architektura ČSR, 10, 1951, č. 7–9, s. 217.

³⁹ PEŠEK, Dalibor – PEŠKOVÁ, Hana – SKOKÁNEK, Jan: *Národní tradice v české architektuře*. Tvorba, 20, 1951, č. 50, s. 1202.

⁴⁰ HARTUNG, Ulrich: *Aufbrüche. Positionen der Nachkriegsarchitektur in der frühen DDR*. In: *Die geteilte Moderne. Architektur im Nachkriegsdeutschland*. Dessau 2001, s. 38–40. Srov. KROHA, Jiří: *Čemu nás učí sovětská architektura*. Předvoj, 10. 6. 1950, s. 6.

⁴¹ Nejpriznáčněji tento aspekt vyjádřil Lazar Kaganovič v projevu k otevření prvních stanic moskevského metra 14. května 1935: „Rolník i dělník umí vidět v podzemní dráze, v těchto světlech, v těchto mramorových sloupech nejen mramor, nejen krásné technické zařízení. Vidí v metru ztělesnění své síly a své moci. Dříve používali mramoru jen statkáři a boháči,

kopírovány, nýbrž „tvůrčím způsobem přetvářeny“ v intencích soudobých technologických možností a potřeb socialistické společnosti.⁴² Architektura socialistického realismu tak využitím tradičních forem rozhodně nerezignovala na svůj modernizační étos, přesněji řečeno: stávala se pokrokovou nikoli navzdory svému respektu k tradicím, ale právě díky němu.

„Národní forma“ dodávala „socialistické architektuře“ specifický vizuální kód umožňující jednoznačně ji odlišit jak od dosavadních tendencí domácího vývoje (v ČSR dominantně ovlivněného funkcionalistickou avantgardou), tak od modernisticky orientované soudobé tvorby západních států. V kontextu bipolárního rozdělení poválečné Evropy a světa se toto rozlišení stávalo důležitou součástí mnohem širší ideologicky konstruované dichotomie protikladných a neslučitelných modelů socialistického Východu a kapitalistického Západu. Modernistické umění bylo dobovou propagandou paušálně zavrženo pro svůj „kosmopolitní“, tedy programově univerzální („nenárodní“) charakter, označeno za projev úpadku kapitalistického řádu a nástroj využívaný západními imperialisty k oslabování svěbytné identity jednotlivých národů za účelem jejich podrobení.⁴³ Tvorba v duchu socialistického realismu měla svou návazností na historicky „ověřené“ vzory naopak národní citění širokých mas všestranně posilovat a rozvíjet na bázi „socialistického vlastenectví“. Svým tradicionalistickým výrazem zároveň umožňovala vstupovat do prostoru stávajících měst a jejich často památkově cenných partii bez nežádoucích vizuálních kontrastů, kterých se modernistické projekty nemohly (a často ani nechtěly) vyvarovat.⁴⁴ Historizující, tedy konvenční a masově srozumitelné tvarosloví posilovalo i možnosti didakticko-výchovného působení nové architektury, neboť oproti úsporným formám funkcionalismu poskytovalo tvůrcům široký rejstřík výrazových prostředků včetně možnosti doplňovat novostavby monumentálními díly malířství a sochařství.

---

nyní naše vláda; tato stavba je pro nás – dělníky a rolníky – jsou to naše mramorové sloupy, sovětské, socialistické!“ KAGANOVICH, Lazar: *Vítězství podzemní dráhy – vítězství socialismu*. In: Usnesení VKS(b), Lenin a Stalin o stavbě měst a architektuře. Praha 1952, s. 111.

⁴² BENEŠOVÁ, Marie: *K diskusi o uplatnění národního odkazu v současné tvorbě*. Architektura ČSR, 14, 1955, č. 6, s. 219.

⁴³ „Boj proti kosmopolitismu“ se stal v letech 1950–1951 součástí intenzivní kampaně, která byla ve státech východního bloku vedena podle sovětského vzoru v návaznosti na všeobecně rozvíjenou stranickou tezi o nutnosti „zostřování třídního boje“ a na „diskusi o formalismu“ otevřenou roku 1950 na stránkách moskevského deníku *Pravda*, do níž se zapojil i Stalin. Text jeho příspěvku *O marxismu v jazykovědě* byl ještě téhož roku přeložen a vydán ve všech státech východního bloku, kde vyvolal vlnu „protiformalistických“ odborných konferencí napříč obory. Srov. STALIN, Josif Vissarionovič: *O marxismu v jazykovědě*. Praha 1950.

⁴⁴ Tento aspekt však zároveň neznamenal zcela v dochovaném historickém prostředí rezignovat na vytváření vlastních architektonických dominant.

Do architektonické praxe vnesla doktrína socialistického realismu zásadní, byť primárně ideologicky vynucený impulz k oživení zájmu o hodnoty domácí, potažmo světové historické architektury a historických měst, tedy o problematiku reflektovanou v předcházejících desetiletích spíše historiky a teoretiky umění než tvůrci, z valné většiny funkcionalisticky orientovanými architekty.⁴⁵ V průběhu padesátých let se oficiální podpora tohoto zájmu promítla v řadě konkrétních kroků, počínaje vysokonákladovými vydáními překladů klasických teoretických děl (spisy Vitruvia, Palladia a Albertiho) a konče posílením výuky dějin architektury na vysokých školách včetně pořádání exkurzí a studijních cest do regionů, na nichž se budoucí i stávající projektanti měli seznamovat s vybranými památkami domácího stavitelství.⁴⁶ Zejména u politicky prestižních záměrů bylo studium historických vzorů, ať už prostřednictvím literatury či přímo „v terénu“, uváděno jako nezbytná součást projektové přípravy. Architekti „nového socialistického města“ Šaca, vznikajícího od počátku padesátých let v sousedství industrializovaných Košic, podložili své návrhy studiem specifik východoslovenské renesance a klasicismu.⁴⁷ Obdobným způsobem se kolektiv mladých tvůrců z českobudějovického Stavoprojektu v roce 1952 inspiroval při tvorbě návrhu jednoho z obytných bloků pozdějšího Havířova renesančními stavbami svého rodného města (v té době již dva roky zapsaného v seznamu městských památkových rezervací). V publikované reflexi pak neopomněli zmínit, že teprve intenzivní práce na projektu jim poskytla příležitost projít ulicemi města, „abychom novými očima patřili na skryté krásy, které jsme do té doby plně nechápali a okolo nichž jsme chodili se zavázanými očima“.⁴⁸ Další projek-

⁴⁵ Soustavně byla tato problematika již před 1. světovou válkou studována zejména v okruhu Klubu za starou Prahu, kde se jí vedle teoretiků věnovali i někteří architekti, např. Bohumil Hübschmann či Pavel Janák. Srov. BEČKOVÁ, Kateřina (ed.): *Sto let Klubu za starou Prahu 1900–2000*. Praha 2000.

⁴⁶ STRÁNÍK, Karel – LAKOMÝ, Zdeněk – PODZEMNÝ, Milan: *Na cestu k socialistické architektuře*. Architektura ČSR, 10, 1951, č. 7–8, s. 205. Díla jednotlivých klasiků světové architektonické teorie vydalo pražské Nakladatelství krásné literatury hudby a umění v letech 1953 (Vitruvius), 1956 (Alberti) a 1958 (Palladio); shodný trend lze ve stejné době sledovat i v socialistickém Polsku a NDR; v SSSR byla tato díla vydána již v průběhu třicátých let.

⁴⁷ HRŮŽA, Jiří – SVOJÍTKA, Pravoslav: *O významu architektonického dědictví*. Architektura ČSR, 11, 1952, č. 3–4, s. 74.

⁴⁸ FENCL, Miroslav – BŮHM, Bohumil – ŠKARDA, Jaroslav – KUBÍČEK, Jiří – PRINC, Přemysl: *Bytová výstavba socialistického města Šumbarku–Bludovic*. Architektura ČSR, 11, 1952, č. 5–6, s. 163.

tanti formulovali své reflexe stavebního a slohového vývoje domácích památek formou obsáhlých, fotograficky bohatě dokumentovaných statí.⁴⁹

Jako názorná platforma pro seznámení domácích odborníků s uměleckými doklady „národních tradic“ byla zamýšlena rovněž reprezentativní výstava uspořádaná roku 1952 z iniciativy Svazu československých výtvarných umělců (jehož součástí byl v té době i Svaz architektů) pod názvem *Architektura v českém a slovenském národním dědictví*. Návštěvníci pražské síně U Hybernů měli možnost seznámit se na modelech a fotografiích s nejvýznamnějšími památkami domácí stavební kultury od románských dob až po závěr 19. století, nikoli náhodou reprezentovaný dokončením budovy Národního divadla.⁵⁰ Mobilizační akcent výstavy, která zdaleka neměla být jen neutrální retrospektivou, dokládaly již vstupní zaštitující citáty Josifa Stalina, Klementa Gottwalda, Zdeňka Nejedlého a prominentního sovětského architekta Arkadije Mordvinova i důsledné provázání prezentovaných uměleckých slohů s vývojem „politické a hospodářské základny“ (doprovodné texty zformuloval historik František Kavka). Cílené zaměření na laické i početnější odborné publikum naznačila v úvodu vydaného katalogu komisařka výstavy architektka Augusta Müllerová: „Poukazem na krásná a bohatá díla minulosti chce výstava dát našim architektům nejen krásný příklad hodný následování, ale probudit všechen jejich tvůrčí neklid, vyburcovat plně jejich morální odpovědnost k současnosti a jejím ideovým bojům, k vítězné dělnické třídě, již jsou svým dílem zavázáni. Poznání bohatství kulturního odkazu dá také našim umělcům jistotu, že jediné [...] metoda socialistického realismu je tou cestou, která vede k naplnění jejich velkého úkolu a k dosažení krásného cíle umění – být spolutvůrcem socialistické společnosti.“⁵¹

Protože přihlášení se k historickým vzorům neznamenal zároveň rezignaci „socialistické“ architektury na soudobé technologické výtvarnosti, byly vybrané stavební prvky i oživené tradiční techniky (zejména sgrafito a moza-

⁴⁹ PEŠEK, Dalibor – PEŠKOVÁ, Hana – SKOKÁNEK, Jan: *K otázce národní tradice v architektuře*. Architektura ČSR, 10, 1951, č. 10–12; CIHLÁŘ, Miroslav: *Poznámky k národním tradicím v české architektuře*. Architektura ČSR, 11, 1952, č. 5–6.

⁵⁰ Za jednoznačný vzor pro soudobé architektury a vrchol vývoje domácího stavitelství označil tuto budovu v protikladu k „šablonovité buržoasní architektuře“ ministr Zdeněk Nejedlý: „divadlo, jakému rovné nenajdeme v celé Evropě“, „vznosné, okázalé, ale ne buržoasné, nýbrž tak, jak si lid, jak si národ představoval svůj chrám umění“. NEJEDLÝ, Zdeněk: *O nové výtvarnictví*. Var, 3, 1950, č. 9–10, s. 263.

⁵¹ *Architektura v českém a slovenském národním dědictví*. Praha 1952, s. 7. Členy výstavní komise byli vedle historika Otto Plachta a historika umění Zdeňka Wirtha architekti Marie Benešová, Zdeněk Lakomý, Libuše Macková, Ladislav Machoň, Dalibor Pešek, Oldřich Starý a Karel Stránil. Datum konání výstavy bylo zvoleno i s přihlédnutím k chystané I. konferenci Svazu architektů.

ka) přizpůsobovány konkrétním požadavkům zprůmyslněné stavební výroby a přetvářeny do podoby opakovatelných prefabrikovaných typů.⁵² Možnosti skloubení estetických a praktických parametrů se staly předmětem řady regulérních výzkumných úkolů a fotografie památkových objektů se coby inspirační zdroje i žádoucí norma kvality pravidelně ocitaly na stránkách odborných periodik v kuriózním kontextu systematických úvah o možnostech typizované a ekonomicky hospodárné výstavby.⁵³ V roce 1953 vypracoval architekt Karel Honzík v rámci výzkumného úkolu ČVUT dokonce sérii prototypů bytových domů s montovanou skeletovou konstrukcí, jejichž fasády pojednal v širokém spektru historizujících regionálně typických variant inspirovaných mj. renesanční architekturou památkových rezervací Prachatic, Slavonic a Tábora.⁵⁴

Širšímu uplatnění podobných návrhů v praxi vesměs zabránilo pozvolné opuštění soc-realistické doktríny započaté již během druhé poloviny padesátých let. Sama jejich existence nicméně názorně odráží, nakolik zásadní problém představovalo pro dobové formování „socialistické“ architektury balancování mezi souběžně vyžadovanými kritérii uměleckosti a ekonomičnosti, která se navzdory obecným ideologickým prohlášením nikdy nepodařilo uvést do vzájemné rovnováhy. Paralelně s hledáním „národních forem“ a studiem „historického dědictví“ probíhala po celá padesátá léta s vědomím a pod dohledem stranických orgánů i výzkumná činnost sledující fakticky protikladný záměr maximálního zprůmyslnění a standardizace stavebního sektoru tak, aby byl schopen co nejefektivněji řešit rozsáhlé úkoly poválečné výstavby, zejména přetrvávající bytovou nouzi.⁵⁵

Jakkoli společensko-politická atmosféra a oficiální ideologické a umělecké preference počátku padesátých let zásadně podvázaly či zcela zastavily činnost řady architektů (zejména starší, funkcionalismem zásadně ovlivněné generace), vytvořily zároveň na druhé straně příznivé předpoklady pro

⁵² LEDVINA, J.: *Prefabrikované architektonické prvky na stavbě*. Architektura ČSR, 11, 1952, č. 7–9, s. 265–266.

⁵³ Např. LAKOMÝ, Zdeněk: *Typisace a architektura*. Architektura ČSR, 10, 1951, č. 10–12, s. 300–318 (článek doprovázejí fotografie historických měšťanských domů a lidových staveb).

⁵⁴ Reprodukce návrhů s komentářem autora a zhodnocením: BENEŠOVÁ, Marie – ŠÍF, Julius – STARÝ, Oldřich: *K diskusi v komisi pro teorii a kritiku Svazu čs. architektů*. Architektura ČSR, 13, 1954, č. 2, s. 53, 55 a 58.

⁵⁵ Komunistický režim zprvu masové zprůmyslnění stavebnictví otevřeně propagoval jako jeden z výdobytků Února 1948 (usnesení ÚV KSČ z 28. března 1949). Vyhlášení doktríny socialistického realismu přesunulo těžiště zájmu k otázce estetické formy nové architektury, takže tempo prefabrikace oproti původním předpokladům během první poloviny padesátých let spíše stagnovalo. ZADRAŽILOVÁ, Lucie: *Když se utopie stane skutečností. Panelová sídliště v Československu 1953–1989*. Praha 2013, s. 62–66.

rozvoj památkových rekonstrukcí coby specializovaného odvětví architektonické tvorby, jímž se jiná část tvůrců začala aktivně (a často celoživotně) věnovat. Právě s přelomem čtyřicátých a padesátých let jsou spjata počáteční a velmi intenzivní léta fungování tzv. *Ateliéru R (Rekonstrukce)*, původně osmičlenného kolektivu pod vedením Viléma Lorence, jenž byl roku 1949 zřízen v rámci centrálního státního projektového ústavu Stavoprojekt a 1. června 1954 usnesením vlády přeměněn v samostatný Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů (*SÚRPMO*).⁵⁶ Tato instituce vytvořila ústřední platformu pro rozvoj odborné metodiky přístupu k historickým budovám a urbanistickým celkům i pro posilování – doktrínou socialistického realismu požadované – aktivnější spolupráce architektonické profese s obory dějin umění a památkové péče.

4 „Historické dědictví“ jako součást výchovy a potřeb „socialistického člověka“

Sférou, která v padesátých letech nejbezprostředněji odrážela oficiálně deklarovaný zájem o „historické dědictví“ a v doslovném slova smyslu jej zhmotňovala v re-konstruovaném prostoru měst, byla přirozeně památková péče.⁵⁷ Jestliže ideál „socialistického města“ měl svými parametry zohledňovat a uspokojovat hmotné i duševní potřeby pracujících vrstev, bylo hlavním úkolem státem dozorovaných památkových orgánů zajistit v tomto směru co nejoptimálnější využití stávajících historických objektů. „Předpokladem

⁵⁶ Srov. *Rekonstrukce historických měst. Sborník prací Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů v letech 1949–1954*. Praha 1956, s. 7–8. Do struktury ústavu byly začleněny i tři samostatné ateliéry (kabinety) vedené někdejšími modernisty Bohuslavem Fuchsem, Jaroslavem Fragnerem a Josefem Havlíčkem.

⁵⁷ Po roce 1945 fungovala státní památková péče zprvu ve své prvorepublikové podobě, vycházející z norem někdejší monarchie (Státní památkový úřad se sídlí v Praze a Brně podřízený ministerstvu školství a národní osvěty). Zákonem z 16. května 1946 vznikla mimo dosavadní systém při ministerstvu školství tzv. Národní kulturní komise pro správu konfiskovaných památkových objektů (zejm. hradů a zámků). Od roku 1951 byla výkonná pravomoc v oblasti ochrany památek rozdělena mezi ministerstvo školství (památky celostátního významu) a krajské národní výbory. V březnu 1953 vznikla opatřením ministra nová centrální instituce Státní památkové správy slučující agendu kulturní komise, Státního památkového ústavu a Státního fotoměřičského ústavu; její kompetenční pravomoci však zůstaly nedořešeny. Ukončení nejasností přinesl až zákon o kulturních památkách ze 17. dubna 1958, který rozdělil pravomoci mezi Státní ústav památkové péče a ochrany přírody (odborný orgán při ministerstvu školství a kultury) a krajská střediska státní památkové péče a ochrany přírody (výkonné orgány při jednotlivých KNV). Srov. NESVADBÍKOVÁ, Jiřina – VINTER, Vlastimil – WIRTH, Zdeněk: *K vývoji památkové péče na území Československa*. Svazek 1. Praha 1983.

památkové péče dnešní je nejen umělecká hodnota, nýbrž i vztah památky k životu, poměr k jeho potřebám a stupeň praktické použitelnosti,“ postihl tyto zásady na pracovní konferenci československých historiků umění v Bechyni roku 1951 Jaroslav Pešina.⁵⁸ Zároveň neváhal – stejně jako řada jiných dobových činitelů – vyznačit počátek lidové demokratického zřízení jako klíčový kvalitativní zlom v rámci dosavadního vývoje oboru: „ideově se památková péče od předchozí liší natolik, že tu možno mluvit o zásadní přestavbě a o nové vyšší vývojové etapě“.

Podobná prohlášení, okázale zdůrazňující principiální novost soudobé situace, vystihovala ovšem dobovou realitu pouze zčásti. Při rozvíjení teoretických zásad a vlastní metodiky čerpala česká památková péče i v poúnorovém období (zejména díky značné personální kontinuitě) z bohatých zkušeností svého mnohaletého, až do období monarchie sahajícího vývoje, přestože oficiálně nebyla tato starší myšlenková východiska nijak reflektována.⁵⁹ Radikálně nové byly oproti tomu podmínky pro praktickou aplikaci těchto zásad a také šíře celospolečenských úkolů, které začaly být celému oboru v procesu „budování socialismu“ oficiálně ukládány. Klíčové předpoklady k této situaci ovšem spíše než Únor 1948 vytvořil již květen roku 1945, resp. následná krátká éra tzv. třetí republiky.

Dynamická společensko-politická atmosféra bezprostředně poválečných let byla zásadním způsobem formována široce sdílenou a veřejně deklarovanou potřebou kvalitativní změny ve všech zásadních oblastech obnoveného státu.⁶⁰ Ze snahy napravit a zdokonalit parametry někdejšího meziválečného systému vyrůstal i požadavek na důsledně „zlidovění“ kulturní sféry a přesvědčení (zastávané mnohými památkovými odborníky již dlouho před druhou světovou válkou), že stát by měl mnohem výrazněji než dosud převzít odpovědnost za ochranu domácího kulturního dě-

⁵⁸ PEŠINA, Jaroslav: *Praktické úkoly dějin umění v dnešní společnosti* (dále jen *Praktické úkoly*). In: Za vědecké dějiny umění a novou kritiku. Praha 1951, s. 95 a 94 (násl. citace).

⁵⁹ Ředitel Státní památkové správy Miroslav Burian sice v roce 1955 přiznal domácím památkářským snahám „více než stoletou tradici“, jejich případný myšlenkový odkaz však odmítl s poukazem, že po celé období kapitalismu byly „poznámenány nesmazatelnou pečeti třídního hlediska a zájmů vládnoucí buržoasie“. BURIAN, M.: *Památková péče*, s. 1. Srov. PAVEL, Jakub: *Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století. Od osvícenství do první světové války*. In: Sborník archivních prací, 25, 1975, č. 1–2, s. 143–293. Hluboké kořeny domácí teorie a výzkumu historických měst podrobně analyzuje HLOBIL, Ivo: *Teorie městských památkových rezervací*. Praha 1985.

⁶⁰ K tomuto tématu nejpodnětněji BRENNER, Christiane: *Mezi Východem a Západem. České politické diskurzy 1945–1948*. Praha 2015.

dictví.⁶¹ V kontextu dalekosáhlých celospolečenských změn (konfiskační a znárodnovací vlny, odsun německého obyvatelstva z pohraničí) byl požadavek centralizované, státem řízené a financované památkové péče zainteresovanými experty i politickými představiteli akceptován jako nejefektivnější možné řešení. Série dalších zásahů a opatření po Únoru 1948 (postupná likvidace soukromovlastnických vztahů, rozpouštění široké sítě zájmových ochrannářských spolků, znárodnění stavebního sektoru) pak monopolní postavení státu na tomto poli již pouze završila. Během krátké doby prvního poválečného pětiletí se tak v přímém vlastnictví či pravomoci státních orgánů ocitly jak stovky cenných historických objektů a komplexů, tak i rozhodující nástroje pro zajištění jejich správy a údržby.

Praktický i symbolický význam památek začal vystupovat do popředí již dlouho předtím, než si jej poúnorová kulturní politika přivlastnila za pomoci Leninových a Ždanovových tezí o nutnosti osvojení „buržoasií rozházeného“ kulturního dědictví a nejedlovského konceptu komunistů jako „dědiců velikých tradic českého národa“. K celospolečenské reflexi jejich historické a symbolické hodnoty přispívalo bezprostředně po skončení války zejména srovnání s ohromným rozsahem škod napáchaných válkou v Polsku, Německu či Sovětském svazu.⁶² Budoucnost dochovaných staveb a urbanistických celků se zároveň stávala závažným národohospodářským problémem, neboť stavební a bytový fond českých měst sice nebyl až na ojedinělé případy (Fulnek, Osoblaha, Opava, Ústí nad Labem) výrazněji narušen samotnými válečnými událostmi, jeho kondici však mnohde zásadně ovlivnilo dlouhodobé zanedbání údržby posílené válečnou stavební uzávěrou (1941–1945) a v případě pohraničních sídel i fatálními důsledky nedosídlení a vandalismu.⁶³ Po roce 1948 museli tuto výchozí situaci ve svých krocích nutně reflektovat i představitelé nových mocenských elit.

Význam, který (nejen) československý komunistický režim otázkou ochrany domácích památek přikládal, by bylo na nejobecnější rovině možné za-

⁶¹ Zásadu, že poválečná domácí kultura se všemi svými výtoby by měla sloužit „ne úzké vrstvě lidí, ale lidu a národu“, vyjádřil už Košický vládní program z dubna 1945. *Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků (přijátý na 1. schůzi vlády dne 1. dubna 1945 v Košicích)*. Praha 1945, XV. bod.

⁶² „...po poslední světové válce zbylo jen velmi málo svědků staré Evropy. Od Stalingradu po Caen, od Štětína po Syrakusy přešla válka mimo malého ostrova ve střední Evropě...“ LORENC, Vilém – PELZBAUER, Vladimír – REICHERT, Miloš: *Asanace historických jader měst. Zprávy památkové péče*, 11–12, 1951–1952, č. 1–2, s. 2.

⁶³ V případě Chebu, Domažlic, Slavonic či Znojma zůstal historický střed města po dokončení odsunu z větší části opuštěn, neboť noví osídlenci dominantně obsazovali spíše moderněji vybavené předměstské čtvrti. Srov. KOSTKA, Jiří – PETR, František: *Městské památkové rezervace*. Praha 1955, s. 13.

chytit již samotným výčtem iniciovaných a realizovaných akcí: počínaje opravami historických objektů na Pražském hradě zaštitěnými autoritou Klementa Gottwalda, přes adaptace významných pražských památek a zahrad pro kulturní účely (Strahovský klášter, letohrádek Hvězda ad.), renovace a zpřístupňování zestátněných hradů a zámků až po obnovu vybraných historických měst.⁶⁴ První polovina padesátých let představuje v tomto směru zcela jednoznačně období rozsáhlých a zvláště zprvu i štedře dotovaných projektů doprovázených neméně intenzivní odbornou aktivitou v oblasti stavebně-historických průzkumů, přičemž získané poznatky a zkušenosti vytvořily pozitivní základ k dalšímu rozvoji oboru v následujících desetiletích.

Zdánlivě apolitická sféra ochrany památek v tomto směru dosti výmluvně odrážela ambice i optimismus stalinské utopie a stávala se její svěbytnou součástí; nový ideologický kontext zároveň v mnoha případech umožňoval pod oficiální „socialistickou“ hlavičkou i realizaci starších záměrů a konceptů.⁶⁵ Jako nejvýraznější příklad lze uvést vládní usnesení z 11. července 1950, na základě něhož bylo celkem třicet historických jader českých a slovenských měst, navržených ministerstvem školství, věd a umění, prohlášeno za městské památkové rezervace.⁶⁶ Jejich rozsáhlý stavební fond měl být ze státních prostředků kompletně obnoven během pouhých deseti let, resp. dvou pětiletých plánů. V pozadí tohoto kroku lze spatřovat směr ideologických, propagandistických i ryze ekonomických důvodů (množinu tvořila zejména chátráním bezprostředně ohrožená pohraniční sídla). Perspektivou mocenských elit jej můžeme interpretovat jako zásadní pokus o ideologické přivlastnění historicky rostlého prostoru a symbolické zaštitění veškerého dění

⁶⁴ Spojitost rozvoje památkové péče s finanční a organizační záštitou socialistického státu potvrzuje v padesátých letech obdobný vývoj v NDR a Polsku (zde zejm. zformování „polské školy památkové péče“ reprezentované generálním konzervátorem Janem Zachwatowiczem).

⁶⁵ Poválečná i poúnorová sféra památkové péče vykazovala značnou personální kontinuitu (ztělesňovanou vlivnou osobností předsedy Národní kulturní komise Zdeňka Wirtha) a zejména v subalterních pozicích zde zůstala aktivní řada meziválečných odborníků. K ideologicky motivovanému generačnímu střetu zde (na rozdíl od sféry architektury) víceméně nedošlo. Srov. KREJČÍ, M.: *Ochrana památek*, s. 98–99.

⁶⁶ POŠMOURNÝ, Josef: *Úkoly státní památkové péče při záchraně našich historicky cenných měst* (dále jen *Úkoly státní památkové péče*). Zprávy památkové péče, 11–12, 1951–1952, č. 1–2, s. 2. V českých zemích se jednalo o České Budějovice, Český Krumlov, Domažlice, Cheb, Jihlavu, Jindřichův Hradec, Kroměříž, Litoměřice, Litomyšl, Locket, Mikulov, Nové Město nad Metují, Olomouc, Pardubice, Prahu (v rozsahu Staré Město, Malá Strana a Hradčany), Prachatic, Slavonice, Štramberk, Tábor, Telč, Třeboň a Znojmo. Ze slovenských sídel byly vybrány Banská Štiavnica, Bardejov, Kežmarok, Kremnica, Levoča, Prešov, Spišská Kapitula a Spišská Sobota. Již roku 1952 přibýly na seznam Horní Slavkov, Horšovský Týn, Kadaň, Kutná Hora, Moravská Třebová a Planá u Mariánských Lázní; roku 1954 Bratislava a 1956 Banská Bystrica. HOBZEK, Josef: *Památková péče v roce 1952*. Zprávy památkové péče, 13, 1953, č. 1, s. 8.

v něm centrální vládní a stranickou autoritou.⁶⁷ Z hlediska vývoje domácí památkové péče představoval tentýž „revoluční“ akt završení dlouholetých odborných snah chránit vedle jednotlivých objektů i rozsáhlejší urbanistické soubory.⁶⁸

Stejně jako veškeré další vědní a umělecké obory měla i památková péče po roce 1948 naplňovat oficiální požadavek „ideovosti“ a „stranickosti“, tj. uvědoměle a aktivně sloužit potřebám soudobého socialistického řádu a všestranně prokazovat sepětí s jeho ideály.⁶⁹ Přestože těžiště prvního pětiletého plánu spočívalo jednoznačně v oblasti industrializace, neměl být ambiciózní projekt „socialistické“ modernizace ani zdaleka realizován a prezentován pouze v této rovině.⁷⁰ Prezident Klement Gottwald již 10. listopadu 1948 (u příležitosti vyhlášení tzv. jiráskovské akce) deklaroval, že „i při velkém soustředění se na úkoly hospodářské výstavby, na splnění pětiletého plánu, nebudeme zapomínat na výstavbu kulturní a že úkoly hospodářské budou pro nás vždy nerozlučně spjaty s péčí o duši lidu, o výchovu nového člověka“.⁷¹ Klíčem k politické instrumentalizaci a ideologickému ospravedlnění ochrany památek se proto v období stalinismu stalo jejich důsledné zapojení do všeobecného procesu „socialistického budovatelského úsilí“.⁷²

Již samo opakovaně deklarované zrovnoprávnění významu památkové péče se zásadními úkoly průmyslové či zemědělské výroby pomáhalo jasně

⁶⁷ Do roku 1954 byly veškeré opravy v památkových rezervacích (bez ohledu na vlastnictví konkrétních objektů) financovány na základě vládních usnesení přímo z centrálního rozpočtu; projekční práce realizovali pracovníci pražského Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů; provedení stavebních prací měly zajišťovat orgány krajské a místní správy.

⁶⁸ Jak podrobně připomíná Ivo Hlobil, byla podobná idea diskutována již kolem roku 1900 odborníky v okruhu formujícího se Klubu za starou Prahu. HLOBIL, Ivo: c. d., s. 8an.

⁶⁹ Princip stranickosti, poprvé zformulovaný V. I. Leninem a následně zakotvený jako jeden ze základních prvků marx-leninské doktríny, vycházel z přesvědčení o nemožnosti existence „neutrálního“, „bezhodnotového“ umění, filosofie či vědy, neboť vnímání reality ze strany jedince vždy materialisticky podmiňuje jeho příslušnost ke konkrétní třídě. SOBOLEV, Alexandr: *Leninská teorie odrazu v umění*. Praha 1950, s. 54. Srov. *Marxisticko-leninskou ideovost a stranickost proti kosmopolitismu a objektivismu ve vědě: sborník dokumentů 1. ideologické konference vysokoškolských vědeckých pracovníků v Brně 27. února–1. března 1952*. Praha 1952.

⁷⁰ V dobovém diskurzu nalezneme i hojně užívaný pojem „kulturní pětiletka“. KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin a kol.: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*. Svazek I. Praha 2011, s. 477.

⁷¹ Klement Gottwald o Jiráskovi, s. 9–10. Ve stejném duchu se k otázkám ochrany památek vyjádřil předseda vlády Antonín Zápotocký: *Projev předsedy vlády Antonína Zápotockého k zahájení výstavy Za starou Prahu*. Za starou Prahu, 26, 1951, č. 6–10, s. 41.

⁷² POŠMOURNÝ, Josef: *Úkoly státní památkové péče*, s. 2.

zdůraznit kvalitativně nový charakter nastoupivšího režimu, pro jehož reprezentanty již historické památky neměly být překážkou, nýbrž přirozenou součástí jejich modernizačních záměrů – v ostrém protikladu vůči negativně prezentované praxi předúnorového systému i soudobého kapitalistického světa.⁷³ Anonymní autor na stránkách metropolitního věstníku Nová Praha dokonce postavil státem financované opravy jako důkaz tvořivé mírové aktivity do vyhoceného kontrastu k údajným destruktivním plánům světového imperialismu: „Západ připravuje atomové bomby na ničení kulturních hodnot v Evropě a my na tuto hrozbu odpovídáme tím, že kulturní památky ze slavné minulosti nejen chráníme, ale obnovujeme je i pro další generace“.⁷⁴

Snaha učinit „památkářství nedílnou součástí dnešního budování“ se názorně odrážela již v performativní rovině dobového jazyka.⁷⁵ Tradiční atributy a konotace spojené s tématem památek („stáří“, „trvalost“, „romantismus“, „sentiment“ ad.) byly v textech a prohlášeních politických činitelů, odborných pracovníků i novinářů často a záměrně oslabovány ve prospěch dobově aktuální „mobilizační“ terminologie, která umožňovala dodat celému tématu potřebnou ideologickou vyhraněnost, celospolečenskou závažnost a naplno jej vtáhnout do kontextu dynamické přítomnosti. Úkolem památkové péče mělo být „oživení“ a „aktivizace“ historických objektů, jejich „navrácení soudobému životu“ a „přizpůsobení novým cestám pokroku“, snaha „vrátit památky přítomnosti, spojit je se vším tím, co určuje dnes náš život, jeho růst a rozmach“.⁷⁶ I do popisu samotné památkářské aktivity pronikaly figury „boje“ a „útoku“, historik umění Jiří Kostka a restaurátor František Petr pak při popisu výsledků rekonstrukčních prací v městských památkových rezervacích použili výmluvné sousloví „budovatelská památková činnost“.⁷⁷

Konkrétní význam památek pro život soudobého člověka byl vymezován ve vzájemně provázaných sférách jeho duševních i materiálních potřeb. V ideové rovině měly památkové objekty společně s novou architekturou

⁷³ „Buržoasní, vlastenecké“ vlády nechávaly bezohledně chátrat a hynout poklady naší minulosti a neustále se vymlouvaly, že na to „nejsou peníze“, konstatovali roku 1953 rozhořčené redaktoři časopisu Naše vlast. „Teprve lidově demokratický stát zahájil účinnou památkovou péči.“ *Jak náš stát pečuje o památky*. Naše vlast, 1, 1953, č. 6, s. 187.

⁷⁴ *Obnovujeme kulturní hodnoty minulosti*. Nová Praha, 54, 1951, č. 2, s. 28.

⁷⁵ Ing. GAROL: *Památkářství nedílnou součástí dnešního budování*, s. 4.

⁷⁶ ŠAMÁNKOVÁ, Eva: *Jihlava. Městská rezervace Státní památkové správy*. Praha 1955, s. 35. NOVÁKOVÁ, Milada – ŠAMÁNKOVÁ, Eva: *Štamberk. Městská rezervace Státní památkové správy*. Praha 1955, s. 17. BURIAN, M.: *Památková péče*, s. 3. Ustálenou formu získávaly i texty centrálně vydávaných turistických průvodců, v nichž se završením staleté historie popisovaných památek stávalo jejich „procitnutí“ v socialistické přítomnosti – srov. např. HLAVSA, Václav: *Malá Strana*. Praha 1957.

⁷⁷ Ing. GAROL: *Památkářství*, s. 4. KOSTKA, J. – PETR, F.: *Městské památkové rezervace*, s. 16.

v duchu socialistického realismu dodávat prostoru „socialistického města“ zásadní estetickou kvalitu, posilovat jeho harmonický vnější charakter a především působit jako důležitý nástroj výchovy nejširších vrstev obyvatelstva. „Vždyť člověk v socialistickém pojetí znamená touhu po novém poznání, soustavné vzdělávání se, růst, jenž se nikdy nezastaví – a jsou i budou to právě kulturně-historické odkazy našich předků, které nás mohou učit a povznášet,“ reflektoval tuto optimistickou osvětovou vizi v roce 1952 ministr dopravy Alois Pospíšil.⁷⁸ Podobně jako další dobová média (školní učebnice, beletrie, film) měl také rostoucí počet státem opravovaných a zpřístupňovaných památek zprostředkovávat svým návštěvníkům – pokud možno „ve spojení se správně pojatým výkladem“ – oficiální narativ národních dějin, obohacený o možnost bezprostředního kontaktu s památným místem a prožitek jeho atmosféry.⁷⁹ Získané či upevňované vědomí „slavné minulosti“ přitom pracujícího člověka nemělo odvádět od naléhavých pracovních úkolů, ale naopak mu dodávat „sílu k velkým činům přítomnosti i budoucnosti“.⁸⁰

Přestože při formulaci těchto cílů se komunistická kulturně osvětová politika padesátých let oficiálně zaštiťovala citáty sovětských autorit (zejména výroky viceprezidenta sovětské Akademie architektury Arkadije Mordvinova o formativní roli historické architektury), v praxi jí mnohem účinnější oporu poskytovala hluboká tradice domácích konceptů, s nimiž již od 19. století operovala česká památková péče.⁸¹ Pojetí památky jako pramene k poznání

⁷⁸ POSPÍŠIL, Václav: *Kulturně-historické památky důležitým předpokladem cestovního ruchu*. In: Slavnostní publikace, s. 5.

⁷⁹ VINTER, Vlastimil: *Kulturní památky a osvětová práce*. Zprávy památkové péče, 14, 1954, č. 4, s. 123–124. Důsledné propojování výkladu o historii významných památek s širšími souvislostmi vývoje státu přirozeně završeného Únorem 1948 doporučoval např. konzervátor státní památkové péče v okrese Český Brod Václav Dřevo: „Budeme-li se takto dívat na památky a tak o nich vykládat, pak jistě naši posluchači velmi snadno pochopí [...], proč je pro nás dnes osobou bezvýznamnou feudál a proč největší zájem projevujeme o všechny ty neznámé pracovníky, o nevolníky, robotníky, dělníky, z jejichž pilných rukou vyrostla všechna ta krásná díla, jimž se dnes podivujeme.“ Dřevo, Václav: *Historické památky ve výchově nového člověka*. Naše vlast, 3, 1955, č. 5, s. 70.

⁸⁰ KUBIČEK, Alois: *Stará Praha v nové kráse*. Praha 1957, s. 6. Obdobně popisoval redaktor armádního týdeníku J. Tichý výchovnou funkci rekonstruovaného a muzejní expozicí vybaveného letohrádku Hvězda v Praze, kde „návštěvník prochází tiše kolem slavných dějů z minulosti národa [...] a čerpá z dokladů o revolučním boji v minulosti sílu do nového díla výstavby své země“. TICHÝ, J.: *Praha v pětiletce. Vstříc světlé budoucnosti*. Obrana lidu, 8, 1954, č. 14, s. 3.

⁸¹ „Architektura podporuje výchovu vkusu, hraje významnou ukázkující kulturní úlohu; nepřetržitým ovlivňováním lidí napomáhá při vytváření nového typu člověka. Prostřednictvím historických architektonických památek člověk navazuje také spojení s minulostí svého národa – architektura zachovává výrazněji a déle než ostatní umění památku na to či ono dějinné

minulosti, dokladu všestranného umu předchozích generací a tím i zásadního zdroje národní hrdosti se dočkalo zásadního oživení již během druhé světové války a bezprostředně po ní (zejména v kontextu odsunu a dosídlování pohraničních oblastí). Pro potřeby poúnorového společenského řádu jej stačilo pouze významově adaptovat: pojem „národ“ začal být v nejedlovském duchu synonymně provazován s pojmem „lid“ a „národní hrdost“ volně zaměňována se souslovím „socialistické vlastenectví“, jehož obsah ideologicky důsledněji podtrhoval anti-nacionalistické zaměření nevylučující se s paralelně propagovanou vzájemností „proletářského internacionalismu“.⁸² Obdobným způsobem nalezl motiv „odnárodnění“ (rovněž vázaný na obrozeneckou tradici, navíc ostře aktualizovaný během nacistické okupace) své pokračování v negativně konotovaném pojmu „západního kosmopolitismu“, proti jehož propagandou neustále zpřítomňované hrozbě byla stavěna „ochranářská“ politika „národních tradic“ pěstovaná lidově demokratickým státem.⁸³

Osvětové působení památkových objektů bylo přirozeně podmiňováno jejich adekvátním využitím a dostatečnou mírou propagace, pro něž poskytoval rámcové východisko paragraf lidově demokratické Ústavy 9. května stanovující, že „kulturní statky jsou pod ochranou státu“ a „stát dbá o to, aby byly zpřístupněny všem“.⁸⁴ V tomto ohledu se období první poloviny padesátých let stalo počátkem soustavného procesu zpřístupňování významných historických objektů, komplexů a zahrad (jež se ve vlastnictví státu ocitly vesměs již během let 1945–1948).⁸⁵ Rekonstruované prostory byly vesměs nově využity pro kulturní účely muzeí, galerií, knihoven či památníků, přičemž dobovou propagandou byl akcentován zejména „demokratizační“ aspekt celé věci, tedy státem iniciované otevření do té doby často (ale zdaleka ne vždy) nepřístupných lokalit nejširší veřejnosti. Jakkoli lze za touto velkoryse prezentovanou politikou komunistického státu spatřovat i ryze praktické aspekty (nutnost kompenzovat u daných objektů ztrátu původních vlastníků

---

období a jeho veliké činy.“ MORDVINOV, Arkadij: *Umělecké problémy sovětské architektury*. In: Sovětská architektura. Soubor theoretických studií. Praha 1951, s. 15.

⁸² Srov. KOPECKÝ, Václav: *Za socialistické vlastenectví a proletářský internacionalismus*. Praha 1952; KLADIVA, Jaroslav: *O boji KSČ proti kosmopolitismu*. In: *Proti kosmopolitismu ve výkladu našich národních dějin*. Praha 1953, s. 130–131.

⁸³ Jaroslav Pešina v programovém referátu na sjezdu domácích historiků umění roku 1952 otevřeně odmítl jako projev kosmopolitismu jakékoli hodnocení památek, které by je vyjímalo z kontextu národních dějin. PEŠINA, J.: *Praktické úkoly dějin umění v dnešní společnosti*, s. 93.

⁸⁴ *Ústava 9. května*. Praha 1948, s. 44 (§ 19, odst. 2).

⁸⁵ Objem a zaměření těchto prací na území Prahy shrnul v přehledu KUBIČEK, A.: c. d.

a funkcí), položila základ dodnes existujícího a hojně navštěvovaného fondu státních památek.

Veřejná propagace a popularizace historického dědictví dosáhla během padesátých let mimořádné šíře a intenzity a do značné míry podmínila vztah laické veřejnosti k tomuto tématu i pro následující desetiletí. V duchu oficiálního požadavku na památky jako součást každodenního života „socialistického člověka“ měl dobový občan možnost se o jejich významu přesvědčit v různých kontextech a situacích. Prováděné opravy a otevírání kulturních institucí provázely a interpretačně rámovaly reportážní články a úvahy v denním tisku i texty nově vydávaných turistických průvodců a reprezentativních obrazových publikací.⁸⁶ Neméně podstatnou úlohu sehrávaly velké výstavní projekty, doplňované na regionální úrovni množstvím propagačních, často putovních výstavek.⁸⁷ V souvislosti s cílenou státní podporou turistického ruchu, jehož rozvoj začal určovat nový fenomén masových organizovaných zájezdů, zaujala v obecném povědomí o historii (dodnes) formativní pozici specifická kategorie zestátněných a od počátku padesátých let zpřístupňovaných hradů a zámků.⁸⁸ V neposlední řadě se prostor historických měst stával atraktivní významotvornou kulisou početné řady dobových historických filmů, adaptací klasických děl i pohádek.⁸⁹

Vedle osvětové výchovné funkce byl (zvláště v případě „řadových“, pro veřejné účely nevyužitelných objektů) kladen nemenší důraz i na ryze praktickou stránku památkových rekonstrukcí. Zejména v období první pětiletky byla obnova historických staveb a měst ze strany politických představitelů

⁸⁶ Od roku 1949 začala ve spolupráci Národní kulturní komise (posléze Státní památkové správy) a nakladatelství národního podniku Čedok vycházet nová série průvodců soustavně mapujících památkově cenné a aktuálně renovované objekty a města. Srov. VINTER, Vlastimil: *Památková péče v roce 1953*. Zprávy památkové péče, 14, 1954, č. 1, s. 8–9. Ve sféře denního tisku se popularizaci památek pravidelně věnovali např. redaktoři Lidové demokracie nebo metropolitního věstníku Nová Praha.

⁸⁷ Mezi nejvýznamnější patřila již zmíněná výstava *Architektura v českém a slovenském národním dědictví* (Praha 1952), *Výstava státní památkové péče na pardubickém zámku* (1952) či výstava o ochraně památek v Brně (1953). Srov. *Propagační výstavy státní památkové péče*. Zprávy památkové péče, 14, 1954, č. 9–10 (zadní strana obálky).

⁸⁸ K této dobové zásadní problematice blíže zejm. KNAPÍK, Jiří – ŠOPÁK, Pavel: „*Procházel místnostmi, ze sešitu četl a rukama ukazoval...*“. *Státní hrady a zámky v letech 1948–1960 mezi vědou a dovolenou*. In: *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 3, 2010, č. 3, s. 197–210. Dobová reflexe role cestovního ruchu – POSPÍŠIL, V.: c. d., s. 5–6.

⁸⁹ V autentickém prostředí Litomyšle realizoval režisér Václav Krška film *Mladá léta* o životě Aloise Jiráska (1952), zatímco do jihočeského Písku lokalizoval dvojici šrámkovských adaptací *Měsíc nad řekou* (1953) a *Stříbrný vítr* (1954). Pohled do staropražských zákoutí nabídl *Dobrý voják Švejk* Karla Steklého (1956); České Budějovice a zámky v Telči a Hluboké nad Vltavou zvýšily půvab několika scén pohádky Bořivoje Zemana *Pyšná princezna* (1952).

i části odborníků příznačně reflektována s použitím takřka analogických pojmů jako paralelně probíhající nová výstavba, tedy jako plnohodnotný tvůrčí a dynamický proces přinášející soudobé společnosti vedle duševního obohacení i zcela hmatatelné hodnoty.⁹⁰ Obdobně jako na staveništích továren, hutí a sídlišť byly i v kontextu starobyklých náměstí a malebných uliček všestranně zdůrazňovány rozsah, tempo a produktivní, kvantitativně vyjádřitelné výsledky prováděných akcí, mezi něž náležely vedle zázemí pro veřejné a kulturní instituce rovněž počty adaptacemi získaných bytů, „které spojují půvab a uměleckou krásu dob minulých s praktickým a hygienickým moderním zařízením“ a navíc jsou „o polovinu levnější než stavba nových zařízení“.⁹¹

Jak již bylo naznačeno, modernizační charakter stalinské utopie podmiňoval ochranu hmotných pozůstatků minulosti jejich důsledným podržením soudobým potřebám. Staré a nové mělo být v organismu „socialistického města“ rozvíjeno v souladu, nikoli však ve vzájemně rovnocenné pozici – kladný vztah k památkám rozhodně neměl znamenat jejich samoučelné „museální ustrnutí a nedotknutelnost“.⁹² Stejnou měrou jako vůči kosmopolitismu a „kapitalistické exploitaci“ historických center se političtí představitelé a architekti vymezovali i proti „idealistickému romantickému vztahu k minulosti“, v jehož důsledku by získala „charakter museí, skladišť, starých lidí, starého zboží“.⁹³ Úkol památkové péče měl být v podmínkách „budování socialismu“ právě opačný – vnášet do starých měst nový život a pomáhat jej zde udržovat. Utopickým ideálem se stávala komplexní rekonstrukce historických objektů, jež by takřka vyrovnala jejich standard s úrovní soudobých novostaveb.

Tomuto cíli odpovídal i způsob provádění samotných oprav, při nichž nad pietní údržbou a konzervací často převládala „tvůrčí“ adaptace kombinující požadavky důsledné modernizace (ve smyslu hygienického a technického

⁹⁰ „Pilné ruce našeho pracujícího lidu opravují staré historické památky, zachraňují poklady našich dějin a přitom budují Prahu novou, socialistickou.“ CHYSKÝ, Jiří: *Průvodce Prahou*. Praha 1955, s. 4 (úvod primátora Adolfa Svobody).

⁹¹ KRÁSNÝ, Josef: *Státní péče o kulturně historické památky*. In: Slavnostní publikace, s. 4. KOSTKA, J. – PETR, F.: c. d., s. 16. Autoři této sumarizační publikace uvedli, že během prvních pěti let existence městských památkových rezervací (1950–1955) bylo na jejich území rekonstrukcemi a doplňující výstavbou získáno celkem 700 bytů. Srov. též každoročně uveřejňované obsáhlé bilance památkové činnosti v periodiku Zprávy památkové péče v letech 1953–1955.

⁹² NOVÁKOVÁ, M. – ŠAMÁNKOVÁ, E.: c. d., s. 17.

⁹³ LORENC, V. – NOVÝ, O.: *K socialistické rekonstrukci historických měst*, s. 3. Srov. *Projev předsedy vlády Antonína Zápotockého k zahájení výstavy Za starou Prahu*, s. 41 („Není možné do rámce této péče pojímat všechno, co má kulturní význam, neboť život jde dál a vytváří hodnoty nové, jimž musí ustoupiti starší hodnoty méně významné.“).

ozdravení včetně odstraňování mladších stavebních doplňků 19. a 20. století s obnovou či zvýrazněním výtvarných (spíše než striktně umělecko-historických) hodnot daných objektů. Dochované patině, historické autenticitě a „ceně stáří“ byla v mnoha případech nadřazena – laické veřejnosti srozumitelnější a tedy lépe prezentovatelná – „cena novosti“ stavící do popředí obnovu památky v původní, esteticky důsledně jednotné a reprezentativní podobě.⁹⁴ Nikoli náhodou byly výsledky památkových oprav často prezentovány za pomoci srovnávacích fotodvojic zachycujících v působivé vizuální zkratce stav objektů před a po úpravě – právě novotou zářící historické fasády mohly fungovat (obzvláště v dlouhodobě zanedbávaném prostředí pohraničních měst) jako dostatečně názorný a hmatatelný důkaz lidovou správou zajišťovaného pokroku.⁹⁵

V konečném důsledku znamenal tento přístup na vizuální, kvalitativní, ale i symbolické rovině zásadní stírání předělu mezi prožitkem starého a nového – pouze důsledně, často i stavebně razantní „omlazení“ památky (tedy do značné míry popření jejího základního atributu stáří) jí mohlo zajistit odpovídající pozici v životě nové socialistické společnosti. S mírnou nadsázkou můžeme v tomto dominantním přístupu památkové péče spatřovat materializovaný odraz dobově rozšířeného sémiotického motivu „zrušení stáří“ jako základní podmínky zapojení libovolného fenoménu do rámce kolektivně sdílené oficiální utopie, jak jej v kontextu jazyka padesátých let vymežil literární historik Vladimír Macura.⁹⁶

Vizuální a funkční přivlastnění památek pro nový život soudobé společnosti mohla posilovat (zejména u politicky a symbolicky prestižních zakázek či objektů, jejichž původní podoba byla nevratně poškozena) také instalace monumentálních uměleckých děl s aktuálními náměty v duchu

⁹⁴ Je třeba uvést, že tyto dobově preferované a ve shodě s doktrínou socialistického realismu rozvíjené zásady konvenovaly starším východiskům tzv. syntetické metody památkové péče zformulované v českém kontextu již na přelomu třicátých a čtyřicátých let. Její odborní stoupenci (zejm. přednosta Státního památkového úřadu Václav Wagner) se stavěli proti negativním aspektům do té doby převažující metody analytické, která ve vztahu k památkám uplatňovala zásady přísné konzervace originálního stavu se všemi stopami dosavadního vývoje a zároveň připouštěla její případné nezbytné úpravy v důsledně soudobém nehistorizujícím duchu. Srov. MENCL, Václav: *Městské rezervace*. Časopis Společnosti přátel starožitností, 59, 1951, s. 129–138.

⁹⁵ Srov. např. výsledky oprav renesančních průčelí na náměstí ve Slavonicích: *Rekonstrukce historických měst*. Praha 1956, s. 230–233. Podobná praxe nicméně nezřídka vedla k (v doslovném slova smyslu) povrchnímu způsobu oprav soustředěných pouze na zajištění nejviditelnějších částí objektu.

⁹⁶ MACURA, V.: *c. d.*, s. 14–15. Srov. též inspirativní úvahy historika umění Ivo HLOBILA: *c. d.*, s. 29.

socialistického realismu. Roku 1951 tak například nádvoří rekonstruovaného Hrzánského paláce na Hradčanech doplnilo monumentální sgrafito Adolfa Záborského s výmluvným názvem *Se Sovětským svazem na věčné časy*; o čtyři roky později přibyla na atiku klasicistního Losyovského paláce v Hybernské ulici (sloužícího potřebám Leninova muzea) šestice pískovcových plastik znázorňujících bojovníky Říjnové revoluce a ještě na sklonku dekády byla realizována dlouho připravovaná freska Rudolfa Gajdoše *Oslava jižní Moravy* ve válkou poničeném Sále předků na zámku Mikulov.

5 „Historické dědictví“ v „socialistickém městě“ – možnosti a meze utopie

Přestože byl poúnorový modernizační projekt v oficiální rovině prezentován jako principiálně nový a revoluční, založení jeho legitimacy a akceptovatelnosti ze strany širší veřejnosti i části expertů mělo daleko k jednostrannému ikonoklasmu. Také utopická vize „socialistického města“ byla v období československého stalinismu zásadní měrou formována a internalizována s pomocí prvků a motivů ze širokých kategorií „národních tradic“ a „historického dědictví“, jež měly umožnit optimálně „sloučiti minulost národa se socialistickým dneškem a zítřkem“.⁹⁷

Specifické, válkou jen slabě narušené prostředí českých historických měst představovalo pro ideologické nároky nového režimu v mnoha ohledech zásadně limitující faktor. V tomto směru lze kladný vztah, který poúnorové elity vůči památkovému dědictví deklarovaly, interpretovat do značné míry jako výsledek pragmatické volby akceptující prostou skutečnost, že historicky cenné objekty vytvářely v domácích podmínkách nezanedbatelnou část stavebního a bytového fondu. Naprostá většina těchto staveb se navíc již před a bezprostředně po Únoru 1948 ocitla ve správě státu a pouze ten disponoval dostatečnými prostředky a nástroji pro jejich údržbu, popř. obnovu.

Role historického dědictví v rámci modernizační vize „socialistického města“ nicméně přesahovala ryze ekonomický postoj, byť i on zůstal (v podobě důrazu na funkční zapojení památek do života „nové“ společnosti) její zásadní součástí. V kontextu historizující legitimizační rétoriky komunistických elit, opřené o citáty sovětských autorit a umnou nejedlovskou konstrukcí výkladu národní minulosti, představovalo prostředí starých měst nejen překážku, nýbrž i potenciálně velmi výhodný rámec „důvěrně známých“ kulis, v nichž bylo možné revoluční marx-leninské ideály snáze adaptovat pro

⁹⁷ Honzík, Karel: *Architektura všem*. Praha 1956, s. 126.

domácí poměry a stalinismus prezentovat jako svého druhu organický návrat k „tradicím“, které předchází buržoazně-kapitalistický společenský řád vědomě opustil.⁹⁸

Deklarovaná úcta k selektivně konstruované kategorii „národního historického dědictví“ neměla oslabovat, ale naopak zásadním způsobem posilovat uvědomělost a pokrokovost stalinské utopie a rovněž nijak nevylučovala paralelně uplatňované ambiciózní záměry v jiných oblastech rozvoje společnosti (včetně nových urbanistických řešení a architektonických dominant). Sféra ochrany památek se pak stávala integrální součástí této utopie, neboť umožňovala proklamované hodnoty – skrze početné, velkoryse dimenzované a všestranně propagované projekty – převádět do názorné materiální a vizuální roviny. Rekonstrukce historických i výstavba nových objektů měly zaujmout pozice plnohodnotných a vzájemně kompatibilních linií téhož procesu „socialistického budování“. Historická města, v celku i jednotlivostech již od 19. století pozitivně vnímaná většinou společnosti coby hmotný odraz formované národní identity, se v dobovém kontextu stávala stejně zásadním významotvorným jevištěm jako rozsáhlá staveniště „velkých staveb socialismu“.

Úzké spojení stalinismem podmíněné vize „socialistického města“ s motivy „historického dědictví“ se na počátku padesátých let zdálo být široce výhodné. Státním a stranickým elitám umožňovalo zvyšovat v očích veřejnosti vlastní legitimitu a pozitivní symbolický kapitál uvážlivých a kultivovaných hospodářů. Pracovníkům památkové péče zajišťovalo i v nových „revolučních“ poměrech společenskou relevanci vlastního oboru a možnost ideologicky obhájit zachování a obnovu přinejmenším části rozsáhlého historického fondu země. Oficiální velkorysé kroky politického vedení zároveň v řadě ohledů naplňovaly dlouholeté tužby a očekávání zejména starší generace památkových pracovníků, jejichž zkušenost určovala desetiletí komplikovaných a zdaleka ne vždy úspěšných vyjednávání i střetů se státními orgány a soukromými vlastníky. Ideologický rámec padesátých let jim oproti tomu nabízel vlivnou (nikoli apolitickou) pozici veřejných aktérů se zásadním podílem na formování životního prostředí dobové společnosti. V souvislosti s doktrínou socialistického realismu se stalinistický režim zároveň deklaroval i jako obhájce soudobé architektury, která bude (po letech negativně prezentovaných avantgardních experimentů) konečně znovu „srozumitelná lidu“. Oficiálně prosazovaná tradicionalistická forma novostaveb pak

⁹⁸ O adaptační funkci tradičních, svou povahou obrozeneckých motivů hovoří v kontextu stalinistické kultury např. Vladimír Macura: „Nový svět socialismu byl předkládán jako tradiční autentický svět ‚českých hodnot‘. Národ se zdál být od nich pouze vzdálen buržoazní kulturou, která přervala přirozené lidové kořeny...“ MACURA, V.: *c. d.*, s. 64.

mohla nacházet pozitivní odezvu jak u laické veřejnosti, tak u většiny památkářů, neboť se zdála odbourávat jejich v meziválečném období vyhrčené rozpory s tvůrčími architekty.

Ve sféře každodenní praxe se však utopická představa všestranně výhodné symbiózy směřující k naplnění společné vize „socialistického města“ záhy ukázala jako nedosažitelná. Štědrá (jakkoli selektivní) státní politika vůči historickým památkám brzy narazila na limity centrálně plánované ekonomiky a nezpochybnitelné investiční priority; praktický přínos velkorysé obnovy městských rezervací zaostával za původními optimistickými propočty a výhody rekonstrukcí při řešení bytové otázky zásadně zpochybnil nástup zprůmyslněné stavební výroby.⁹⁹ S odeznáním stalinismu a vystřídáním soc-realistické doktríny opětovným příklonem k modernistickým východiskům se pak vztah komunistického režimu k „historickému dědictví“ na úrovni praxe posunul do zřetelně pragmatičtější polohy.¹⁰⁰ Do organismu soudobých měst se navrátilo přirozené, stalinismem dočasně a jen velmi zdánlivě smířené napětí mezi tradicemi minulosti a nevyhnutelným tempem pokroku.

RESUMÉ

„DO SLUŽEB LIDU!“ HISTORICKÉ DĚDICTVÍ JAKO SOUČÁST IDEÁLU „SOCIALISTICKÉHO MĚSTA“ V OBDOBÍ PADESÁTÝCH LET

Deklarovaným cílem fyzické a symbolické transformace měst ve státech poválečného východního bloku se stala vize „socialistického města“, které mělo vytvářet odpovídající prostředí pro život a práci kýženeho „nového člověka“. V Československu byla naprostá většina sídel jen slabě poškozena událostmi druhé světové války, a proto musely plány na jejich modernizaci ve zvýšené míře zohledňovat dochovaný stavební a urbanistický kontext. Důraz na národní minulost a zdánlivě apolitické projekty památkových rekonstrukcí byly v období stalinismu odůvodňovány ze strany dobových

⁹⁹ Shrnutí negativních aspektů, jež se v památkových obnovách padesátých let objevily, nabízí HLOBIL, Ivo: c. d., s. 32–35.

¹⁰⁰ Součástí oficiální rétoriky nicméně deklarativně kladný postoj k historickým památkám zůstal až do roku 1989. Srov. např. citát Gustáva Husáka zaštitující v roce 1978 reprezentativní uměleckohistorickou výstavu u příležitosti 600. výročí úmrtí Karla IV.: „Máme bohatou národní a státní minulost. S hrdostí se hlásíme k pokrokovému dědictví českého a slovenského národa, ke všemu progresivnímu [sic] a revolučnímu, co naši předkové vykonali.“ *Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR*. Praha 1978, nečísl.

mocenských elit, části expertů a médií jako ideologicky i funkčně přirozená součást socialistického projektu. Široká kategorie „historického dědictví“, tj. vybrané domácí památky a tradice měly v padesátých letech plnit v prostředí modernizovaných měst tři základní funkce. V kontextu marx-leninské doktríny a politiky dějin představovaly účinnou součást komunistické sebelegitimizační politiky (komunisté jako „dědici národních tradic“). V kontextu architektury se staly vyžadovaným vzorem a inspirací soudobé tvorby (v duchu sovětské doktríny tzv. socialistického realismu). V kontextu památkové péče měla ideologicky podbarvená propagace památek vychovávat občany k hodnotám „socialistického vlastenectví“.

Klíčová slova: padesátá léta 20. století, stalinismus, socialistický realismus, památková péče, architektura

SUMMARY

“DO SLUŽEB LIDU!” HISTORICAL LEGACY AS A PART OF THE IDEAL OF “SOCIALISTIC CITY” IN THE 1950S

The declared aim of a physical and symbolic transformation of cities in post-war eastern bloc became a general vision of “socialistic city” which was supposed to create a corresponding environment for the life and work of the coveted “new man.” Most of the settlements in Czechoslovakia were slightly damaged therefore the plans for modernizations had to follow extant building and urbanistic context. The emphasis on the national history and seemingly apolitical projects of historical reconstructions were justified by the power elite of that times, experts and media as an ideologically and functionally natural part of the socialistic project. Wide category of “historical heritage,” that is chosen domestic sights and traditions, were supposed to fulfil three main functions in the 1950s. In the context of Marx-Leninist doctrine, they represented an effective part of the communistic self-legitimizing politics (where communists represented “inheritors of national traditions”). In the context of architecture, they became a required model and inspiration of contemporary production (in the spirit of the soviet doctrine of so-called socialistic realism). In the context of historic preservation, the ideologically biased propagation of historical sights was supposed to raise up citizens towards the values of “socialistic patriotism.”

Keywords: The 1950s, Stalinism, socialist realism, historic preservation, architecture

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

PhDr. Michal Kurz
Ústav českých dějin
Filozofická fakulta
Univerzita Karlova
náměstí Jana Palacha 2
116 38 Praha 1
Česká republika
e-mail: michal.atd@seznam.cz